

Володимир Немошкаленко,

академік НАН України, голова Інформаційно-бібліотечної ради Президії НАН України

НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА НОВІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ БІБЛІОТЕК*

Порушується кардинальне питання ролі та місця провідних українських бібліотек, зокрема національних, у новому інформаційному просторі, серед інших соціальних інститутів.

Пропонуються конкретні заходи для того, щоб бібліотека наступного тисячоліття утримала свій імідж як головний інформаційний центр країни, оскільки саме в книгозбірні протягом тривалого часу послідовно концентрувався інформаційний потенціал людства. Йдеться про необхідність розпочати роботи з побудови в головній бібліотеці НАН України - НБУВ - загальноакадемічної електронної наукової бібліотеки, яка включатиме насамперед матеріали установ НАН України.

Логіка соціально-економічного розвитку провідних країн світу доводить, що досягнення високих цілей має базуватися, з одного боку, на залученні в процес управління їхнім розвитком максимально широких шарів населення, в ідеалі - кожної людини, а з другого, - на раціональному використанні й мінімізації загальних витрат природних, трудових та фінансових ресурсів.

Проекція цих глобальних цілей на бібліотечно-інформаційну сферу означає необхідність забезпечити рівну доступність інформації, тобто ідей та знань усім людям, незалежно від місця їхнього проживання, професії, майнового достатку. Нові технології та сучасні засоби комунікацій дають змогу це зробити за рахунок об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек і поширення їх на єдиній технологічній основі. Для цього потрібні осмислені цілеспрямовані зусилля та підтримка двох протилежних, але взаємозумовлених тенденцій: з одного боку, спеціалізації, тобто розподілу праці та відповідальності при створенні інформаційних ресурсів, з іншого, - інтеграції діяльності всіх бібліотек.

Світовий досвід провідних зарубіжних країн відбиває посилення ролі бібліотек у розвитку

демократії та місцевого самоуправління, ринкової економіки, соціальної сфери. Еволюція місії бібліотек відбувається за рахунок кардинального розвитку їх інформаційних функцій, акумулювання зовнішніх та створення власних інформаційних ресурсів, надання доступу до національних і світових інформаційних мереж.

Можна стверджувати, що така динаміка характерна і для бібліотек НАН України, де в останні роки, незважаючи на економічні труднощі, спостерігаються якісні зміни. В їхній діяльності простежується тенденція до дедалі повнішого та оперативнішого задоволення потреб учених в інформації за рахунок використання поряд з традиційними джерелами - книгами, журналами - й електронних носіїв інформації та сучасних інформаційних технологій.

У головних наукових бібліотеках академічної системи - Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського і Львівській науковій бібліотеці ім.В.Стефаніка, бібліотеках та науково-інформаційних підрозділах інститутів біохімії, кібернетики, напівпровідників, проблем моделювання в енергетиці, проблем реєстрації інформації, радіоастрономічного, фізики, Головної астрономічної обсерваторії на основі продукції провідних інформаційних центрів світу створено вагомий масив інформаційних матеріалів, які включають бібліографічні, реферативні, фактографічні записи з тематики досліджень установ НАН. У названих

* Доповідь, прочитана на семінарі з питань інформаційного забезпечення наукових досліджень у НАН України 27 квітня 1999 р.

© Немошкаленко Володимир Володимирович, Київ, 1999

бібліотеках, у книгозбірнях інститутів біології південних морів, гідромеханіки, радіофізики та електроніки, монокристалів, металофізики забезпечується вихід на загальнодоступні ресурси Internet. У бібліотеках Інституту фізики та ГАО відкрито Internet-класи, де користувачі можуть пройти попередній курс навчання роботі в цій глобальній інформаційній мережі, а потім одержати доступ до її ресурсів.

Проведено систему заходів, націлених на інтеграцію інформаційних ресурсів бібліотек Академії наук - членів Міжнародної асоціації академії наук, зокрема здійснюється обмін науковою літературою між центральними бібліотеками АН, які входять до МААН.

Однією з найважливіших проблем, на розв'язання якої спрямовані зусилля бібліотек та науково-інформаційних підрозділів, є організація знань, їх кумуляція, побудова на основі накопичених інформаційних матеріалів бібліографічних, аналітичних, прогностичних баз даних, тобто створення конкурентноспроможних національних інформаційних ресурсів. Підкреслимо, що наукова робота з теоретичного осмислення процесу інформатизації бібліотек, визначення шляхів їх входження в інформаційне суспільство проводилася паралельно з планомірним практичним втіленням накреслених програм і проектів автоматизації конкретних бібліотечних процесів, зі створенням і накопиченням масивів інформації в електронному вигляді, розробками й запровадженням нових технологій доставки документів із застосуванням сучасних телекомунікаційних засобів.

У бібліотеках продовжуються роботи зі створення електронних каталогів, причому в книгозбірнях інститутів електрозварювання, кібернетики, металофізики, проблем моделювання в енергетиці, радіофізики та електроніки в електронні каталоги не тільки вводяться нові надходження, а й здійснюється ретроспективна конверсія карткових каталогів в електронні, наповнюються бази даних праць співробітників інститутів, а також фактографічні БД, реферативні, бібліографічні БД з тематики досліджень інститутів. Крім того, внаслідок структурної реорганізації їх інформаційних служб, переорієнтації на складніші та відповідальніші завдання, спрямовані на прогнозування розвитку науково-технологічної та інноваційної сфер, підготовку аналітичних оглядів про діяльність установ, проведення патентно-ліцензійних робіт, стандартизації, діяльності з перекладу іноземних матеріалів, у цих підрозділах створюють значні масиви актуальної інформації.

Вагомою частиною національних інформаційних ресурсів є бази даних рукописної української репертуару української книги 1798-1923 рр., колекцій стародрукованих книг та рідкісних ви-

дань, національної біографістики, архівних зібрань, української періодики ХІХ - ХХ ст., музичних видань, які продовжують формувати НБУВ та ЛНБ ім. В. Стефаника. БД, про які йшлося вище, активно використовуються читачами при вирішенні широкого кола наукових, загальноосвітніх та культурологічних проблем. Їх планомірне наповнення - це реальні кроки на шляху створення основного інформаційного ресурсу - Зведеного каталогу національного бібліотечно-інформаційного фонду.

Суттєвим є й масив інформаційно-аналітичних матеріалів, нагромаджених Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ. Тільки в 1998 р. СІАЗ на основі обробки понад 200 найменувань центральних і регіональних українських, ряду зарубіжних періодичних видань, комп'ютерних потоків інформації підготовлено більше ста інформаційно-аналітичних статей.

Згідно з програмою інформатизації НБУВ проводяться роботи з формування документних ресурсів комп'ютерного бібліотечного центру, що у перспективі об'єднає ресурси найбільших наукових бібліотек країни, всіх науково-інформаційних підрозділів Академії. В рамках цієї програми у бібліотеці створено Web-вузол, який включає в себе Web-сервер баз даних та комунікаційний сервер. На Web-сервері в актуальному стані підтримуються щотижневі бібліографічні списки поточних надходжень у НБУВ, путівник по бібліотечно-орієнтованих ресурсах Internet, електронні версії публікацій Бібліотеки, нормативні акти в галузі бібліотечної справи. На сервері баз даних встановлено ЕК поточних надходжень Бібліотеки, який ведеться з 1994 р. (обсяг - 100 тис. бібліографічних записів), електронна картотека видань СРСР - СНД за період 1980-1996 рр. (обсяг - приблизно один млн. записів), ЕК дисертацій (надходження з 1993 р., обсяг - 15 тис. записів), ЕК авторефератів дисертацій (надходження з 1993 р., обсяг - 18 тис. записів) і БД «Реферати наукових видань України». У цілому сукупний інформаційний ресурс комп'ютерного бібліотечного центру на кінець 1998 р. становив \approx 1 Гбайт. Цей ресурс доступний і для читачів НБУВ, і для віддалених абонентів.

Відпрацьовується технологія кооперативної каталогізації з використанням електронної пошти. На сьогодні кількість бібліотек у різних регіонах держави, які беруть участь у першому етапі кооперативної каталогізації, досягла кількох десятків. Однак серед них вельми незначна питома вага академічних. У цьому процесі задіяні тільки ЛНБ ім. В. Стефаника, Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та бібліотека Інституту біології південних морів (м. Севастополь).

Необхідно кардинально розширити коло учасників цієї програми за рахунок активнішого залучення бібліотек Академії.

Серед розроблених і запроваджених у НБУВ нових ІТ належить виділити автоматизовану технологію реферування наукових видань України. Вона передбачає як включення матеріалів аналітико-синтетичної переробки вхідного документного потоку Бібліотеки до складу комплексу її баз даних, так і відбиття БД в українському реферативному журналі «Джерело». В основу цієї технології покладено принципи розподіленої обробки наукових видань країни провідними галузевими бібліотеками, органами НТІ та централізованої обробки одержаних матеріалів з формуванням єдиного реферативного банку даних. Робота проводиться НБУВ та ІПРІ. Надалі передбачається залучення й інших інформаційних організацій держави.

Особливо перспективною є апробована технологія подання на Web-сервері комп'ютерних версій публікацій Бібліотеки. Вона включає: конвертацію комп'ютерних версій оригінал-макетів творів друку в документах зі структурою HTML- або PDF- формату; HTML - редагування текстових матеріалів, які надходили до Бібліотеки у вигляді комп'ютерних файлів; безпосереднє сканування в НБУВ першоджерел з подальшою конвертацією одержаних файлів у вигляді HTML- або PDF-формату.

Ця ІТ дає змогу розпочати роботи зі створення загальноакадемічної електронної наукової бібліотеки в головній книгозбірні НАН України, яка включатиме насамперед матеріали її установ.

Працівники Академії запрошуються до участі у формуванні її інформаційних ресурсів, котрі стануть доступні по глобальних комп'ютерних мережах для всіх членів суспільства, незалежно від їх місцезнаходження. В результаті цього академічні бібліотеки трансформуються з пасивних архівів документування знань в активних їх поширювачів, що дасть змогу втілити мрію бібліотекознавців, висловлену понад століття тому Мелвілом Д'юї, автором найпоширенішої десяткової класифікації: «Якщо стара бібліотека була джерелом, до якого йшли всі спрагли знань, то нова стане водоходом, що ширить живильну вологу по домівках».

Підкреслимо, потік документів, поданих тільки в електронній формі і які не мають друкованих аналогів, дедалі зростає. Потрібно організувати комплектування цими ресурсами бібліотек, забезпечити їхнє постійне збереження, відбиття в довідково-пошуковому апараті та ефективно використання. Без вирішення цього актуального завдання бібліотеки можуть стати музеями книги,

а не провідними інформаційними центрами.

Роботи зі створення електронних бібліотек сьогодні розгорнуто практично в усіх розвинених країнах. Першим і найвідомішим проектом формування зібрань електронних книг є проект «Гутенберг», який розпочато в 1971 р. в Іллінойському університеті. У 1994 - 1998 рр. в США було реалізовано і першу фазу програми «Ініціатива цифрових бібліотек». Її фінансування здійснювали Національний науковий фонд, Агентство перспективних досліджень у галузі оборони та Національне агентство з аеронавтики та дослідження космосу. Загальна сума коштів, виділених на створення цифрових бібліотек, тільки за ці чотири роки становила 24 млн. дол. У даний час в США приступили до другої фази програми. Вона передбачає інтелектуалізацію електронних бібліотек та активізацію використання їх інформаційного потенціалу в усіх суспільно значущих сферах діяльності людини.

В Європі роботи зі створення «Бібліотек без стін» проводяться в рамках проекту «Універсальна бібліотека», який є одним з одинадцяти науково-технічних проектів, що реалізуються під егідою країн «Великої сімки». Він націлений на створення міжнародної системи цифрових бібліотек, необмежених часом або простором, що дозволяють користуватися будь-яким ресурсом, де б той не перебував. На першому етапі реалізації проекту, розпочатого в 1995 р., задіяні національні бібліотеки країн «Великої сімки». Далі до них мають приєднатися й інші інформаційні установи.

Незважаючи на достатнє фінансування робіт зі створення електронних бібліотек на Заході, практичні результати тут незначні. Це спричинено обмеженнями, які впливають з авторського права. Тому, якщо ми в Україні або хоча б в Національній академії домовимося стосовно обміну електронними інформаційними ресурсами, наша держава навіть в умовах економічних складнощів може стати одним зі світових лідерів у цій галузі.

Проблеми активного використання та взаємовикористання установами НАН накопичених у бібліотеках та інших інформаційних підрозділах академічних інститутів масивів аналітичної, прогностичної, кумулятивної, фактографічної інформації, побудови в інститутах баз даних з конкурентноспроможною інформацією, а також забезпечення потреб читачів шляхом доступу до ресурсів Internet обговорювалися на засіданні Інформаційно-бібліотечної ради з участю членів Президії НАН України, директорів інститутів, Фонду сприяння бібліотекам, Міжнародного фонду «Відродження». Прийнято рішення щодо

активізації робіт, спрямованих на створення Автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи Академії.

Відзначаючи безперечні успіхи НБУВ у вдосконаленні інформаційного забезпечення науки, треба визнати, що з погляду споживача інформації і якості інформаційних ресурсів, і рівень інформаційного обслуговування тут далекі від бажаного. А головне, читачам однієї бібліотеки практично недоступні інформаційні ресурси, накопичені в сусідів. Для того, щоб ми могли сумістити нагромаджені інформаційні ресурси в єдину діючу мережу, треба активізувати роботи зі ство-

рення єдиної АБІС Академії. А це означає, що керівництво всіх її інститутів, незважаючи на економічні труднощі, має знайти можливості для інформатизації бібліотек. НБУВ належить докласти всіх зусиль для інтеграції наявних ресурсів, включаючи електронні. Для цього потрібно розгорнути необхідну консультаційну допомогу та навчання бібліотечних працівників, а головне - вирішити питання щодо надання спільного програмного та лінгвістичного забезпечення для побудови інтегрованої інформаційної системи НАН України.

Коротко

У Львові відбувся шостий традиційний форум видавців, присвячений виходу першого українського Букваря. Указом Президента України Леоніда Кучми захід було включено в програму, приурочену до святкування 1000-річчя книгодрукування в Україні.

У форумі взяло участь 193 видавництва, 63 книготорговельні організації, 44 книгарні, 32 бібліотеки, 13 приватних розповсюджувачів, Інформаційна служба США при Посольстві США в Україні. Захід став можливим завдяки фінансовій підтримці Міжнародного фонду «Відродження» й Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів.

Уже вкотре, як і на різних інших зібраннях - наукових, бібліотечних, книговидавничих та ін., було порушено найгостріше, найактуальніше питання, від вирішення якого принципово залежить розвиток української науки, культури, освіти, - йдеться про внесення поправок у законодавство щодо ПДВ, єдиного митного тарифу, видавничої справи.

Українська книговидавнича продукція оподатковується за всіма правилами ринку, не маючи жодних пільг. В Україні податок на книжки один із найвищих у світі. В Росії, Польщі, Литві, Латвії, Ірландії, Великій Британії він взагалі відсутній.

Наша держава потерпає в усіх відношеннях від недержавної постановки питання щодо видавничої діяльності: втричі за останні роки скоротилася кількість випущених українських книжок, на 20% упав наклад, значна частина серед видавничої продукції - підручники для шкіл та вузів.

* * *

До всесвітньовідомих книжкових ярмарків - Франкфуртського, Лейпцизького, Лондонського, Варшавського, Московського, сподіваємося, буде додано віднині й Київський.

В столиці України в серпні поточного року пройшла Перша міжнародна книжкова виставка-ярмарок «Книжковий світ-99». Відбувся широкий обмін досвідом між книговидавцями та розповсюджувачами, було проведено семінар для фахівців, презентації видавництв, викликали взаємний інтерес творчі зустрічі між представниками видавничих фірм різних країн.

Організатори заходу - Державний комітет інформаційної політики України, Міністерство закордонних справ України, Всеукраїнська асоціація виробників поліграфічної продукції, Асоціація книговидавців та книгорозповсюджувачів України, Київське підприємство з організації та впорядкування виставок «МЕДВІН» (упорядник).

Кількість учасників ярмарку перебільшила 200 підприємств. Було також представлено поліграфію з Австрії, Білорусі, Канади, Молдови, Німеччини, Польщі, Росії, Словаччини, Чехії.

* * *

Як повідомляють наші читачі із Сум, у місті, по суті, неможливо придбати книжечки для читання українською мовою для дітей дошкільного віку. «Рейд» по кіосках та книгарнях виявив лише одну книгу: «Українські народні казки», вартістю 7 грн. 50 коп. На одній розкладці ще був «Теремок», який коштував 11 грн. ...

Ніякої літератури українською мовою для молодших класів давно, а точніше п'ять років, уже не отримує і більшість шкільних бібліотек міста. І справа навіть не в грошах, значна частина батьків раді заплатити за українську книжку, - її просто нема де купити, оскільки те, що випускається вітчизняними видавництвами, має, на жаль, мізерний тираж.